

ЗНАННЯ ЯК СВЯТІСТЬ. НАУКОВЕ ТА ДУХОВНЕ ПРОСВІТНИЦТВО ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ШИНКАРУКА

Василь КУШЕРЕЦЬ

Copyright © 2008

Володимир Іларіонович Шинкарук (1928–2001), тривалий час очолював всесвітньо відомий Інститут філософії НАН України, водночас керував Товариством “Знання” упродовж багатьох років. І сьогодні, коли його вже немає з нами, дедалі більше розуміємо, яку неоціненну філософську спадщину залишив він по собі і який внесок зробив у справу розвитку просвітництва в Україні.

Одним із фундаментальних питань, якому В.І. Шинкарук приділяв надзвичайно велику увагу, було питання наукового просвітництва та посилення ролі у житті суспільства справжніх носіїв знання, наукової, освітянської, інформаційно-культурної еліти країни. Зокрема, особливим предметом його аналізу було європейське просвітництво, яке бере початок у XVIII столітті, розгортається в XIX у закономірному поділі на англійське, французьке, німецьке, руське (російське та українське).

Ще у ранніх роботах В.І. Шинкарук визначає три основні джерела наукового просвітництва:

1) навколишнє середовище, яке нас оточує: людина – “чиста дошка” (*tabula rasa*), на якій природа робить свої записи;

2) те, що І. Кант називав “людським законом у мені”: світло знань, яке виходить із нас самих;

3) світло знань, яке може виходити “знизу” (І. Гердер, М. Грундтвич), маючи на увазі національно-культурні можливості різних народів та їхню раціонально-емоційну енергію.

Розглядаючи зазначені традиції просвітництва, В.І. Шинкарук зазначав, що в кожній із них можна виділити як мінімум три рівні – вихідні теоретичні положення, наявний інституційний базис та склад професійного співтовариства, включаючи методи, засоби і технології, якими вони користуються. Цей підхід дав змогу науково передбачати перехід від історії конкретної ідеї до історії соціальних інститутів і, нарешті, до історії суб’єктів, котрі є рушійними силами

розвитку суспільства і визначають актуальний вектор сьогодення.

Розум і краса – найважливіші складові змісту просвітництва – нині набули ще більшої актуальності у контексті нагальної потреби їх проникнення в діяльність кожної людини. Аксиоматично, що лише завдяки їм вдасться перетворити світ, зробити його справедливим та людиноцентричним. Для цього й потрібне масове наукове просвітництво як широке долучення усіх верств населення до цінностей культури, з тим, щоб нести світ наукових знань у кожен дім і в кожную родину.

Окремо В.І. Шинкарук розглядав і значення та можливості, технологію інтегрування політичного просвітництва, яке із самого початку переслідувало мету перебудови суспільства, охоплюючи перехід до нової форми його політичного управління і до утвердження свободи слова. Саме під час його практичного розвитку поступово завойовувалося право вільно обговорювати те, якою мають бути держава, окрема людина в суспільстві та як будувати освіту, науку, культуру, просвітництво.

Значущість політичного просвітництва В.І. Шинкарук пов’язував з невідокремленістю людини від політики. Він часто повторював, що можна бути непричетним до політичної діяльності, але завжди від неї залежати, адже саме вона переважно визначає життя громадянина. При цьому видатний філософ розглядав політичне просвітництво у двох іпостасях: а) як потужний засіб швидких соціальних змін, а відтак як засіб передавання революційного полум’я молодому поколінню, і б) як засіб стабілізації суспільства, коли просвітництво використовується задля підвищення політичної свідомості, долучення людини – безпосереднє і латентне – до політичного життя. Він, зокрема, наводив приклади з політичних життя буднів різних країн. Скажімо, у Фінляндії та в

інших скандинавських країнах просвітництво використовується для кращого освоєння всіма громадянами Конституції, державного устрою, у США – з метою підвищення політичної свідомості громадян, задіяння їх до голосування, до участі у політичному повсякденні. Вочевидь таке просвітництво, базуючись на вирішенні функціональних завдань, стабілізує, консолідує націю, показує перспективи і роль громадянина в реальних суспільних процесах.

Чому саме сьогодні зростає потреба у політичному просвітництві? Відповідь на це запитання й дає академік В.І. Шинкарук: тому що демократичні перетворення, які у нас відбулися, не лише принесли із собою загальну рівність, політичну й соціальну свободу, але й породили тенденцію до патерналізму, утриманства, неробства, адже кожен може заявити про своє право на те, щоб нічого не робити, проте вимагати для себе додаткових прав і соціальних благ. Саме тому й повинно функціонувати практичне політичне просвітництво, щоб кожен освоїв права, приймаючи при цьому свої обов'язки перед суспільством, і розумів, що, лише виконуючи їх та дотримуючись вимог Конституції, можна чогось досягти в суспільстві і стати щасливим. Треба усвідомити, що суспільство – це є продовження і фізичного, й духовного тіла особи-громадянина, а загальний його стан безпосереднім чином впливає на її-його власне становище. Не даючи нічого соціуму, не можна щось одержати для себе. Лише через проникнення цієї ідеї у свідомість кожного українця й відбудеться бажана консолідація суспільства.

Так само важливим для формування політичної нації є утвердження української мови як державної. Слід нагадати, що В.І. Шинкарук – один із провідних розробників нині чинного Закону про мови, що належить до пакету найдосконаліших законів України, незважаючи на численні спекуляції навколо мовного питання. До вивчення проблеми мови талановитий учений підходив, як завжди, всебічно й глибоко. Мова, звісно, – це не певний набір слів чи понять, передусім мова – спосіб порозуміння, котре формується на основі спільних почуттів, поглядів, думок, домагань, вартостей, а також спільної знакової системи, яку й називають мовою. Отож у мові зосереджені інтереси нації, етносів, родин, українства загалом. У такому витлумаченні очевидно, що політичне просвітництво повинно поширюватись і на мовне

питання. Воднораз його основним змістом має бути трактування політики не як реалізації брудних технологій задля здобуття влади, а як засобу забезпечення суспільного блага для громадян. Саме задля цього й існує політичне просвітництво як окрема сподвижницька діяльність.

На переконання академіка В. Шинкарука просвітництво потрібне ще й тому, що повсюдно застосовується практика ендокринації, тобто навіювання завідомо викривлених, а то й облудних політичних штампів. Практика вживання ендокринації у нас розширюється і, замість підвищення політичної активності громадян, зумовлює їхню апатію і пасивність. Виходить, що у соціальному аспекті розвитку в українському суспільстві чітко окреслилася тенденція до деградації як соціальних структур, так і особистостей.

Надаючи великого значення науковому просвітництву і поширенню знання в Україні, В.І. Шинкарук нагадував, що продуктивними важелями кожного суспільного організму є суспільно-виробничі сили людини, а також освоєний нею й поставлений на службу суспільному виробництву різноманітний потенціал природи. Саме тому надзвичайно важливою продуктивною силою сучасної людини є з н а н н я, завдяки яким формується певний тип практичного освоєння як природи, так і самих соціальних організованостей і навіть людини.

Європейська цивілізація, неодноразово зауважував В.І. Шинкарук, набувала сучасного вигляду під відомим гаслом Ф. Бекона “Знання – сила”. Кілька років тому ЮНЕСКО, висвітлюючи параметри “освіти для майбутнього”, дав дуже доречну конкретизацію згаданого гасла. Звучить вона так: “Вчитися знати, вчитися робити, вчитися бути, вчитися співіснувати!”.

Повертаючись до значення знання у життєдіяльності людини і суспільства, В.І. Шинкарук постійно наголошував, що людина настільки є людиною, наскільки вона обняла своєю свідомістю набутих людством знань. Фізіологічно людина є істотою тваринного світу, а духовно – підсумком освоєного знання. І саме це знання вона використовує задля самореалізації. “Яка ж головна мета повинна домінувати в людині?”, – запитує В.І. Шинкарук, і дає відповідь: “Бути самою собою”. А це зі старовірської мови буквально означає “Я є”. І це можна сказати, лише завдячуючи своїм знанням. Інакше кажучи, Я є те, що я знаю, я є те, що завдяки набутих знанням можу перевершити самого себе. Та й соціаль-

но людина орієнтується завдяки знанню. Без знань вона не може бути вільною, незалежною, а навпаки, вона стає закріпаченою. Загалом орієнтація людини у цьому мінливому житті вимагає повноти корисної інформації, завдяки якій вона може не помилятися ні на один її біт. Але насправді її оточує великий масив хибної інформації, і тому сучасній людині так потрібно вміти розпізнавати її своєчасно й виділяти саме ту, яка допоможе їй не тільки реалізувати себе, а й забезпечити комфортну продуктивність свого буття. Отож лише ґрунтовні знання допомагають не припуститися фатальних помилок у буденній поведінці і професійних учинках.

У цьому смисловому наповненні поняття “знання” В.І. Шинкарук доводить до поняття “святенність”. Ще з давніх давен відомо, що до священних речей (таких, які уможливають зв’язок видимого з невидимим) мудреці відносили три найголовніші – terra, causa, cog. Terra – це земля, наша найбільша святиня, за яку повинні цілувати ноги тому, хто подарував нам її, адже ми на ній живемо (Г. Сковорода). Земля визначає нашу природу, наш дух, нашу поведінку. І природно, що ми такі, які народилися на цій землі. Цікаво й те, що кожна жменька землі охоплює таку ж структуру мікроелементів, як і народжена на ній людина. Causa – причина, або світ знання. Це розуміння причинно-наслідкових зв’язків усього, що нас оточує, усвідомлення того, що не нас робить докільчя чи система, а ми самі її творимо. Вона, врешті-решт, залежить від тих синхронних хвиль добра та сердечності (cog), які продукуються нами й виходять із нас у земний світ.

Знання, звісно, мають бути сучасними, гуманістичними, духовно насиченими, пов’язаними з новими нано-, й пікотехнологіями, які не завдають шкоди екології, і водночас повинні характеризуватися раціональним використанням людських ресурсів, які не лише знімають антропогенне навантаження, а й здатні усунути екологічне забруднення, здійснене споживацькою цивілізацією.

Важливе місце у творчості В.І. Шинкарука в контексті філософського розвою ідеї просвітництва посідає питання інтелектуальної оснащеності українського народу. “Відомо, – писав він, – що саме термін “інтелект” являє собою латинський переклад старогрецького поняття “нус” – розум. Сенека твердив, що розум – не що інше, як утілений у людей божественний дух. Позаяк Гердер називав наш край “степовою Елладою”, можемо вті-

патися, що він мав на увазі також і народ чималої інтелектуальної та душевної потуги”.

І в творчості, й у своїй практичній діяльності на посадах керівника Товариства “Знання” України та директора Інституту філософії НАН України академік В.І. Шинкарук значної ваги надавав конкретним носіям знання, колективному інтелекту нації та його осердю – інтелектуальній еліті. Українське суспільство в усі часи, зазначав він, виділяло зі свого простору людей, котрі відзначалися розумом, розсудливістю, працьовитістю, мудрістю. Досить лише зазначити, що в українській міфології ніколи не було героя “дурника” чи “юродивого”. Це постійно підкреслював В.І. Шинкарук, вказуючи, зокрема, що одним із значень латинського терміна “інтелегент” (спільнокореневого з “інтелект-ал”) є вдале й містке українське слово “тямущий”. Кожен із нас, згадуючи дитячі роки, може підтвердити, що “тямущість” – то найбільш поціновувана народом людська риса. Так, на рівні буденного етосу (звичаю) від покоління до покоління виявляло себе непереборне тяжіння українства до ґрунтовних знань, фундаментальної освіти, вишуканої культури. Досить сказати, що за перших більш-менш сприятливих обставин у нашому європейському краї стрімко зростала кількість шкіл та інших освітніх закладів (унаслідок чого, скажімо, за часів козаччини, більша частина людності була письменною).

Державник-філософ також звернув увагу на те, що у рідній мові маємо ще одне яскраве слово, дотичне до означення інтелектуала. Шанованого письменника, мислителя, вченого українці завжди іменували словом “достойник”. Під багаторічним польським впливом інтелегентну людину називали також “шляхетною”. Але в українському вживанні воно зазнало істотної трансформації, тому що у нас шляхетність вимірювалася не у її становому, а в суто культурному розумінні й стала синонімом напруженого життя людини, котра постійно прагне перевершити себе.

Однак духовно-інтелектуальний потенціал нації не зводиться лише до її найбільш освіченої частки. Це ще й одвічна мудрість народу, тямущість, своєрідний етос громадського співжиття. На жаль, історичні обставини нечасто сприяли реалізації згаданих особливостей українства. Нині маємо надолужити і втрачене, і не зреалізоване. Сукупний інтелект нації – могутня сила, здатна творити нове мисленнєве, а також ціннісне нормативне поле суспільної ритміки життя і творчості.

Адже найважливішим призначенням інтелектуальної культури є продукування таких смислів, буденне утілення яких призводить до самоактуалізації як кожної окремої особистості, так і суспільства, всіх його інституцій. Без такої позитивної самоактуалізації не можуть бути вироблені й утверджені нові парадигми національної самоорганізації, державо- і суспільствотворення.

Важливо зазначити чітку позицію академіка В.І. Шинкарука щодо змісту сучасних знань, а також вимог до їх трансформації в контексті цивілізаційних впливів на зміни у суспільстві. Донині людство відтворює парадоксальну ситуацію: основну масу знань виробляють ті, хто працює... на знищення людей. Адже 80% зайнятих у такому виробництві працюють у військово-промисловому комплексі. Також у всій системі існуючих знань лише мізерний відсоток можна віднести до знань власне про людину, про соціальну гігієну, суспільне життя, тобто про все те, що стосується її духовного, внутрішнього світу. Знання про це розробляють менше одного відсотка вчених.

У зв'язку із вищезазначеним В.І. Шинкарук (передусім використовуючи твори відомого вченого з діаспори Олександра Кульчицького) підмітив синтетичне у суті тяжіння української людини до єднання її із західною духовністю, якою є раціонально-активна світонастанова, готовність до дії, керованої й контрольованої розумом, причому все це у форматі “кордоцентричної” самозаглибленості особистості. Такому синтетичному тяжінню не судилося гармонійно вивершитись у минулому через несприятливі зовнішні, переважно політичні, обставини, зумовлені периферійним розташуванням України. “То, може, нинішнім поколінням українців, котрі входять у третє тисячоліття – вже за сприятливих політичних обставин, – належить, нарешті, втілити той ідеал єдності високорозвинутого інтелекту та глибоко розвинутої душевності?”, – ставив запитання В.І. Шинкарук. І далі сам аргументував відповідь. Саме через свою душевність людина, розвинута інтелектуально, сягає висот духовності. Остання означає спосіб самопобудови особистості, завдячуючи передовсім невпинній турботі-праці про свій внутрішній світ і довкілленевий Всесвіт. Дух спонукає людину постійно “вдивлятися” у себе та у довкілля, дбати про своє удосконалення. Ось чому лише інтелектуально й душевно багата особистість здатна гідно ре-

презентувати свій час, свій народ, національну культуру, державу. Тільки вона, вирішуючи нагальні завдання українотворення, здатна протидіяти екологічній кризі, як і іншим кризовим явищам.

Дедалі частіше В.І. Шинкарук стверджує про виняткову важливість не лише інтелектуальної насиченості суспільної життєдіяльності, а й її належного духовного оснащення. Безумовно, інтелектуальна насиченість, яка насамперед здійснюється через поширення знань, – це найнадійніший обмежувач нерозумного чи й абсурдного. А саме з цими реаліями досить часто доводиться стикатися у критичні періоди розвитку суспільства. Передові країни світу мають чималий досвід подолання подібних ситуацій. Відомо, що у Сполучених Штатах Америки принцип “Геть безглуздості!” було проголошено й реалізовано ще у 20-ті роки ХХ століття. Саме тоді там розпочалася радикальна всебічна раціоналізація життя, що конкретизувалася в науковій організації праці, а найголовніше – ліквідуванню підпав так званий театр соціальних абсурдів. (Хоча історія засвідчує, що така раціоналізація й донині стикається із серйозними труднощами.)

Сучасна цивілізація – наслідок багатовікового розвитку, вдосконалення людської діяльності. Ті кризові стани, які виникають у руслі цієї цивілізації, засвідчують, що рівень досконалості способів людських діянь недостатній. Парадокс полягає у тому, що те, що здається взірцем досконалості, часто виявляється шкідливим, або й згубним для людини. (Сумний приклад цього – Чорнобиль.) Проте важко знайти вихід з окресленої контроверзи за межами власної діяльності: лише змінюючи форми цієї діяльності щодо освоєння природи, зокрема, наслідуючи принципи синергетики, можна забезпечити якісно новий рівень використання енергії й інформації, а відтак й утвердити нове, по-справжньому дбайливе, турботливе ставлення до природи, людини, суспільства у цілому.

Просвітництво всіма своїми формами та засобами, наголошував В.І. Шинкарук, покликане безпосередньо впливати на морально-психологічний стан народу. Крім того, відомо, що жодна країна в жодну епоху не виходила з кризи зусиллями виключно економічними. Адже в основі економічної діяльності перебуває певна психокультура, усвідомлення якої як чинника діяльності й окреслює антикризовий вектор духовності,

вказує на орієнтири до Берега спасіння (С. Кримський).

Цікаво, що А. Сміта знають лише як економіста, представника класичної буржуазної політичної економії. Проте його перша відома праця була не економічна, а філософська: “Теорія моральних почуттів”, що стала гідним викликом на соціальний запит щодо пробудження суспільної енергії, суттєвого зростання соціального капіталу, пояснення зв’язку моральних досягнень з господарською діяльністю підприємця.

Вимір економіки “духом”, неодноразово підкреслював Володимир Іларіонович, зумовлений її сутністю. Вона виявляється в надскладному соціальному процесі, котрий, як багатоканальний життєпотік, реалізується через систему ідеалів і цінностей. Це не означає, що природні ресурси чи ядерна зброя не матимуть жодної ваги. Але їх використання й володіння ними визначається ще й духовним фактором, зумовленим тим чи іншим типом культури. Ніхто не стане заперечувати взаємозв’язок духовного й економічного. Можна згадати німецького економіста ХІХ століття Ф. Ліста, який вбачав перспективу об’єднання тогочасної роздрібною Німеччини через розвиток національного духу. На його думку, індустріальна економіка Німеччини була неможлива без прогресу науки, інституційних чинників людського капіталу, знань, ідей, винаходів, відкриттів тощо, які й становлять дух економічних звершень. І вже в другій половині ХІХ століття здивований світ опинився перед несподіваним фактором – об’єднаною, сильною, самостійною Німеччиною, котра реально претендувала на світове лідерство.

Справді, завжди, й особливо сьогодні, було модно і престижно міркувати про дух, духовність, душевність, духовну кризу, одухотворення нації. Досить часто ці сентенції втрачають своє значення, оскільки за ними немає ніякого змісту. Дух економіки є складовою загальноцивілізаційного інтелектуального розвитку. Вищість, значущість, смислова наповненість економіки зумовлена духовними пошуками смислів господарського буття. У цьому значенні, вочевидь, дух є атрибутом всього економічного. Згадаймо хоча б еллінську цивілізацію: високий злет духу давніх греків, який знайшов відображення у мистецтві, філософії, архітектурі, політиці, не заперечує високих економічних здобутків. Зокрема, комерційного таланту, завдяки якому відбулося окультурення Се-

редземномор’я і Причорномор’я, було створено підвалини соціально-економічного законодавства, податкової системи, а економічна теорія виокремилася в науку тощо. Зрештою, у просторі давньогрецької культури з’являються і гроші – один з найдавніших винаходів людства. Дух і економіка, таким чином, – взаємопов’язані поняття. Більше духу, інтелектуального напруження – більше продуктивної економіки, результативного господарювання.

Тому В.І. Шинкарук активно стверджував, як у теорії, так і своєю творчістю, що, разом з матеріально-практичним освоєнням природи, надзвичайно важливе значення у людській діяльності має духовно-практична складова, а відтак релігія, мистецтво, мова та всі інші форми духовної культури. Саме таке духовно-практичне освоєння природи забезпечує “живу радість і радісну живність” цього буття (Г.Сковорода).

Ось звідки випливає розуміння шинкаруківської тези, що достеменно справжнім є лише духовне життя. Тоді життя як задоволення тілесних, матеріальних потреб – це тільки засіб до цього істинного життєреалізування. “Живу не для того, щоб їсти і пити, а п’ю та їм для того, щоб жити”, – улюблений вислів філософа-науковця. І далі логічно запитати: “У чому полягає духовне життя і в чому його вищість за тілесне матеріальне?” Найавторитетнішу і найпоширенішу відповідь на нього у Стародавній Греції і Римі дали стоїки – філософи, які висунули і обстоювали думку, що людина за своєю суттю *свобідна* (улюблений вираз В.І. Шинкарука. – В.К.) істота, і вона *свобідна* саме як духовна й водночас розумна. Веліннями розуму, а не чуттєвими жаданнями має вона керуватися. Головним з цих велінь розуму є добродійність, служіння добру. Нагородою за добродійність є сама добродійність. Отже, смисл людського життя, його призначення – у служінні добру, в добродійності. Пізніше, вже в нові часи, ці погляди розвинув видатний німецький філософ І. Кант. Згідно з його вченням, найвище призначення людини – чинити добро. Згодом, щоправда, враховуючи те, що у понятті “добро” переважає іноді матеріальна складова (добро як багатство), В.І. Шинкарук змінює цю формулу: *служити не добру, а доброти*.

На жаль, зазначав В.І. Шинкарук, у самому людському бутті вкорінено зло, й світ лежить у злі. Зло здатне накопичуватись, консолідуватись у такі темні сили, які викликають цивілізаційні катастрофи. У люди-

ні є гріховна, егоїстична, своєкорислива і погана. За певних умов вона бере гору й спонукає людину діяти всупереч її людському призначенню, чинити не добро, а зло, керуватися не любов'ю, а ненавистю. Зрештою, в життєдіяльності кожної людини чиниться боротьба егоїстичних і альтруїстичних мотивів. Людина вільна в обранні будь-яких мотивувань, тому вона й відповідальна за свої вчинки. Щоб бути сердечною, доброю, справедливою, чесною, вона має здолати у собі гріховні, своєкорисливі, злостиві спокуси. Як каже наша давня мудрість: “Зумій себе здолати, щоб стати собою”. Бути добрим, оберненим до добра важче, ніж злим, оберненим до зла. Ось чому в миттєвих колізіях нашого часу так важливо замість простого протистояння добра і зла зовнішнім опонентам розв'язувати цю суперечність також і через моральне очищення самого себе (С. Кримський).

І тут кантівську формулу категоричного імперативу: чини так, щоб в іншій людині й в усьому людстві вбачав не засіб, а мету, – слід доповнити формулою здатності усвідомлювати у собі частинки того зла, проти якого ти борешся, а в суперникові – припущення частки добра, яке ти обстоюєш (А. Гусейнов).

У цій оберненості людини до добра чи зла винятково важливу роль відіграють умови суспільного життя, обсяг і глибина – зла чи добра, що існують в суспільстві, конкретна вага гуманності, справедливості, правопорядку, соціальної захищеності добра чи його протилежностей. Від цього залежать суспільні пріоритети в оцінці життєдіяльності людини: чи її праця і працелюбство, отож її здібності і таланти, є добродійні; причому добродійність повинна джерелити й з боку влади. А це означає, що демократична, справді правова держава має захищати і множити добро, а не зло, максимально сприяти законом і владою утвердженню в суспільстві вищих духовних цінностей людського буття, у яких і полягає його істинний сенс. Єдиний шлях до цього – це забезпечення добробуту і всебічного розвитку культури в суспільстві, заснованому на різноманітному достеменному знанні.

Що ж стосується самого змісту поширюваного знання, його насиченості, поляризації, особливо того, яке безпосередньо пов'язане з існуванням людини і людського племені на землі, то його зміст, як говорив В.І. Шинкарук, повинен насититися вірою, надією і

любов'ю. Володимир Іларіонович пов'язував ці категорії з предковичною духовністю українського народу, котра народилася в надрах греко-слов'янської цивілізації України-Русі, тієї духовності, яка зробила Україну впливовим суб'єктом світової історії.

Під покровом християнського вчення, особливо у греко-слов'янському просторі, як відомо, поняття любові набуло в європейській культурі й філософії справді смисложиттєвого значення. Ним долався раціоналізм, просвітительська абсолютизація розуму та знання й приверталася увага до більш глибоких чинників людського повсякдення. Любов є особливе, але не лише сердечне почуття, одержимість яким часто-густо набуває сили пристрасті і задоволення якої дає найвищу радість. Тут мовиться не лише про кохання, а й про любов до Вітчизни, материнську й батьківську любов, моральні та естетичні почуття. Любов може поставати і як одержимість працею, покликання до “сродної” праці (Г. Сковорода).

На основі аналізу творчості Григорія Сковороди В.І. Шинкарук довів, що кожна людина має свою, так би мовити, “іскру божу”, й потрібно лише пізнати її, відкрити у собі з тим, щоб загорітися спорідненою улюбленою працею. Тоді смисложиттєвого значення набувають предмети і всіх інших наших сердечних почуттів, нашої любові. Їх особливістю є те, що в них поєднуються ознаки реального та ідеального. Для патріота, тобто для того, хто любить свою Батьківщину, вона є і реальністю, рідним краєм, й ідеалом, образом Матері-Вітчизни. Для закоханого кохана – реальність, але реальність ідеальна. Він схиляється перед нею, ладен за неї і без неї померти. Те саме стосується й наших моральних почуттів. Для того, хто має почуття обов'язку, а не просто знає про потребу служіння йому, виконання свого обов'язку (особливо коли це вимагає напруження сил, боротьби із собою) приносить найвище задоволення, радість, а порушення обов'язку – розлад із собою, муки совісті, душевні болі. Звичайно, це відбувається тоді, коли є людські почуття – обов'язку, справедливості, добродійності, сумління.

Предметом наших сердечних почуттів, нашої любові, підкреслював В.І. Шинкарук, є смисложиттєві предмети, такі, заради яких варто жити і вмерти. Це – наші кохані, наші діти і батьки, наша Батьківщина, країна, нація, держава, улюблена справа, наші святині, ідеали добра, істини і краси. Справж-

ність духовного життя, на переконання українського правдолюбця, безпосередньо пов'язана із задоволенням таких почуттів, які входять до обсягу поняття “любов” і які можна назвати власне духовними. Вони надзвичайно емоціогенні, незрівнянно більші, ніж прості вітальні потреби – голод, спрага тощо. На кожного з нас нападає страх від однієї думки втратити того, кого любимо. Така втрата – горе, ситуативна наявність – радість. Емоції надають змісту духовним почуттям, навіть їхнім ідеалізованим та символізованим образам, означають ті надцінні предмети, від яких залежать наші радість і горе, щастя чи нещастя. Та й саме щастя є не що інше, як радість буття, котре сповнює нас у разі здійснення наших бажань, очікувань і надій щодо предметів нашої любові, тобто повно смисложиттєвих речей, насамперед ідеалів.

Таким чином, любов є глибинна основа духовності, а, поза тим, і всього духовного життя людини. Це те, що гідно підносить нашу людськість, над усіма марнотами сьогодення, головню завдяки долучення до вищих духовних поривань, які поєднують розум із її серцевим ритмом. Загалом сила любові така, що коли б нею сповнювалися серця всіх людей світу, коли б вони скрізь і завжди спонукалися у своїх діях лише любов'ю, служінням істині, добру і красі, то Царство Боже зійшло б на Землю.

Надзвичайно важливе значення почуттів любові полягає у їх здатності перетворювати знання, ідеї, образи певних цінностей в ідеали. На підтвердження цих слів В.І. Шинкарук посилався на Перше послання св. ап. Павла до коринф'ян, яке він знав напам'ять. Суть біблійного тексту полягає в тому, що для піднесення людських почуттів, осяяння і прозрівання вічності любов має животворитися вірою. У твердженнях євангеліста, що любов вища за віру й надію, зауважував В.І. Шинкарук, є глибокий сенс. Віра й надія – справді дієві мислеформи для здійснення, реалізації любові. Щоб вірити у щось, треба щоб це щось стало для нас смисложиттєвим предметом, об'єктом любові. Без любові також немає й реального предмета для надії, тієї надії, на якій тримається наше буття і яка “вмирає останньою”. Своєю чергою, й любов безсила і приречена на згасання без одухотвореного впливу віри й надії.

До філософського осмислення категорії віри В.І. Шинкарук повертався на різних етапах своєї творчості. Але він завжди підтверджував, що віра – це форма сприйняття

очікуваного і жаданого майбутнього, як прийдешнього, як справдження наших надій, як “обітованого” буття в любові. Майбутнє невидиме, адже його ще немає, воно ще не прийшло. У ньому приховані різні можливості – випадків щасливих і нещасливих, радісних і сумних, здійснення і нездійснення жадань, поєднання чи розлучення з любов'ю. Світоглядне бачення майбутнього, навіть коли воно спирається на наукові прогнози, не може обійтися без віри, тому що вірогідні наукові знання тут вкрай обмежені, особливо щодо індивідуального буття. Ми завжди віримо в нашу долю і сподіваємося на краще.

Найглибше генетичне коріння віри полягає у спрямованості, звертанні (“інтенції”) людської свідомості до майбутнього. Це пояснюється тим, що людина екзистенціально відрізняє свою сутність від реального буття, така сутність – це її свобода. Але у вимірах часу – минулого, теперішнього й майбутнього – єдиний вимір свободи – майбутнє! Минуле ми не владні змінити і стати над ним як володарі власної долі. Навпаки, воно володарює над нами. І не лише тому, що воно – наше минуле, а й тому, що воно спричиняє наше теперішнє. Щоб замінити щось в останньому, потрібен “прорив” у майбутнє, у свою свободу, в незалежність від наявних (невідповідних нашій сутності) обставин. Тому щоразу під час екзистенціального зіставлення буття й сутності у вимірах нашого теперішнього відбувається “проекція буття в майбутнє”. І це природно, бо лише майбутнє – єдина сфера, де ще не здійснилося те, що мало здійснитися, де все ще є можливим, де можна робити вибір, бути *свобідним* від минулих ситуацій вимушення і брати на себе відповідальність за власні рішення. Адже це і є відчувати себе *свобідним* (і від чого, і за що!).

Отже, саме практична життєдіяльність людини, наголошував В.І. Шинкарук, потребувала вироблення здатності сприймати й переживати припущення, ймовірно істинні знання як достовірні, безсумнівні. У цьому аспекті віра є історично вироблена соціально-культурна установка на сприйняття ймовірно істинного – як вірогідного, достовірного.

Важливе значення у зверненні людської свідомості в майбутнє, поряд з вірою, має й надія. В.І. Шинкарук один із перших філософів, хто наповнив конструктивним змістом це поняття. Надія – одна із мислеформ сприйняття майбутнього, де бажане й життєвоважливе у прийдешньому бачиться й очікується як реальність, що має напевно

здійснитися. На відмінну від мрії, надія сприймає майбутнє не лише як можливе і, тим паче, не як вигадку, а й як те, що здатне сповнитися, що охоплює у собі сприятливість для настання. Тому кожен з нас не втомно сподівається. І в цьому – апогей сенсу життя, коли надія синтезує знання і віру, мрію й реальність. Вона – мрія, в реалізацію якої повірили (яка стала об'єктом віри), прийняли і пішли за нею дорогами життя.

Вочевидь без надії неможливе світоглядне живання і переживання майбутнього, не може бути віри в буття у трансцендентному світі, у реалізацію ідеалів, адже тоді немає прагнення віддати себе служінню майбутньому, реалізувати себе у цьому служінні. Без надії людський дух безсилий. “Та чи взагалі він тоді можливий?”, – так ставив питання В.І. Шинкарук.

У своїх доказах він підтверджує святість слів євангеліста, що першою у трійці “віра, надія і любов” є саме любов. Вона уможливорює віру і надію людськими найглибшими підвалинами духовності. Так, без любові віра стає фанатизмом, правда без любові – лукавством, справедливість без любові призводить до жорстокості, привітність – до лицемірства, влада – до насильництва, компетентність – до непоступливості, відповідальність – до безцеремонності, честь – до зарозумілості, а розум – до хитрощів.

Із вищезазначеного очевидно, що важливою проблемою, яка всебічно розроблялася В.І. Шинкаруком, була проблема віри та її ролі в пізнанні, у соціальному і духовному вимірах життя. Академік рішуче виступив за перегляд традиційного для атеїстичної літератури визначення віри як “сліпої”, котра протистоїть науковим знанням як їх антипод. Освоюючи тему духовного просвітництва, він пише, що віра є вірою, незалежно від того, релігійна вона чи позарелігійна, аби вона животворилася любов'ю. Так само як людина є людиною, незалежно від її соціального статусу, віку й статті, аби домінувало в ній людське й людськість: “Софія” та “її діти” – “Віра, Надія й Любов”, тобто розум, найглибшими підвалинами якого є духовність. Твердження, що “релігійна віра є сліпа”, видається неприйнятним для філософії хоча б тому, що історія філософії сповнена видатними постатями, які поставили ре-

лігійну віру на “лезо розуму”, давали їй теологічне чи філософське обґрунтування. Одні з них обстоювали перевагу віри над розумом, інші – розуму над вірою, треті говорили про “подвійну істину”, але водночас були релігійними людьми.

Нині, за умов розбудови незалежної української державності, в Україні гостро постає проблема відродження духовних основ української національної культури. Дехто вважає, що розв'язання цієї проблеми забезпечується повсюдним відновленням релігійності, створенням національної церкви, духовного Собору для соборної України. Безперечно, Церква відіграла й відіграє важливу роль у культивуванні духовності, в обстоюванні релігійних і навіть позарелігійних цінностей. Але церква, як, зрештою, і держава, є не “вершителем”, а слугою громадянського суспільства. Зasadничий принцип останнього – свобода совісті, якщо, звісно, вона наявна.

Тому актуальними і нині залишаються слова В.І. Шинкарука про свободу совісті та заходи щодо її забезпечення. Для підтвердження своєї думки він цитує І.О. Ільїна: “...вірити можна лише щиро й свobodно, а свобода вимагає віротерпимості: не можна примусити людину до тієї чи іншої віри і ніхто не зобов'язаний розповідати іншим людям вголос, у що саме і як вони вірять”. Не можна без наруги над людьми виганяти їх із духовного Собору і тим самим руйнувати цей Собор. Але не меншим блюзнірством є насильно заганяти людей до “Собору” чужої для них віри.

Нині в Україні є віруючі різних конфесій, є й чимало тих, хто вірить у позарелігійні духовні цінності, в ідеали й образи прийдешнього, засновані на науково-прогностичному баченні подальшої долі людської цивілізації і в ній – України. Засобом формування й розвитку духовності в інтересах соборної української державності постає вся культура в усіх її формах і вимірах: і мистецтво, і наука, і філософія, і релігія, і моральна та правова свідомості, і свята та обряди, і загальнолюдське в них, і національне, й етнічне, себто все, що формує мудрість, любов, віру, надію, справді людське в людині.